

V posledních desetiletích se ochrana přírody stala především otázkou zachování přírodních základů lidského života a v tom smyslu problémem, který se dotýká celé společnosti, protože na jeho řešení závisí její budoucnost [The World 1987; Státní 1987; Vavroušek 1986 : 377–379; Vavroušek 1987 : 8–9; Komárek 1988 : 8–9]. Vyrovnat se s tímto problémem není jistě možné bez promyšleného a důsledného využívání ekologických poznatků v životě společnosti, tj. bez systematické ekologizace společenského reprodukčního procesu [Vavroušek 1987 : 8–9]. Možnosti účasti filozofie na zachování přírodních základů lidského života, na uchování přírodních podmínek obyvatelnosti Země, jsou určeny povahou otázek, které vyvolává aplikace ekologie. Jde například o následující otázky: Má být ekologie využita především při technických a ekonomických opatřeních, nebo má zasáhnout život společnosti vcelku? Jaké jsou společenské předpoklady a jaké jsou společenské důsledky aplikace ekologie v životě společnosti? Jaké změny by aplikace ekologie mohla a měla v životě společnosti vyvolávat? Jaký by měl a jaký by mohl být rozsah těchto změn a jaká by měla a mohla být jejich hloubka? Jednalo by se o pouhý dílčí přizpůsobení společenské reprodukce, nebo o její kvalitativní proměnu?

Odpovědi budou záviset na povaze současných rozporů mezi společností a přírodou, na povaze společenského systému. Tyto rozpory se projevují jako rozdvojení života společnosti. To platí o každém společenském systému. Společenská reprodukce se v té míře, v jaké devastuje Zemi, ukazuje jako destrukce přírodních podmínek existence společnosti. Produktivní síly společnosti se v této souvislosti jeví jako síly destruktivní – a to nikoli pouze ve smyslu destrukce, která je nutnou součástí produkce, ale ve smyslu destrukce jako ničení podmínek produkce. Společenská reprodukce není možná jinak než jako součást biosféry. Má-li být společenská reprodukce skutečnou reprodukcí, nesmí ohrožovat reprodukci svých ekologických předpokladů, reprodukci biosféry. Jako zcela neúnosné se tak ukazuje dosud přežívající mínění, podle něhož ochrana přírody brání rozvoji společnosti. „V očích široké veřejnosti se ochránáři často jeví jako asociální osoby, které se staví proti jakémukoli ‚rozvoji‘. Právě ochránáři však jsou proti neplánovitému rozvoji, který narušuje ekologické i lidské zákony“ [Odum 1977 : 550]. Rovněž Světová strategie ochrany přírody reaguje na představy o škodlivosti a o asociálnosti ochrany přírody, o neslučitelnosti ochrany přírody s rozvojem společnosti. Hlavním cílem Světové strategie je právě sjednocení ochrany přírody s rozvojem společnosti. Chránit přírodu v soudobém pojetí znamená řídit lidské využívání biosféry tak, aby poskytovala co největší prospěch současným generacím a zároveň si uchovávala svůj potenciál uspokojovat potřeby a snahy budoucích generací [World 1980]. Lze připomenout, že český výraz „ochrana“ upomíná na obranu něčeho před něčím, na defenzivní postoj; odpovídá anglickému „preservation“. Význam výrazu „conservation“ je širší; kryje se s významem českého výrazu „zachování“. Ochrana, respektive zachování přírody zahrnuje tedy nejen ochranu v úzkém, defenzivním smyslu, která je nezbytná tehdy, když určité lidské aktivity ohrožují přírodní podmínky života společnosti – ale rovněž takové využívání biosféry, které není v rozporu s jejím zachováním v podobě, jež by umožňovala další trvalý, udržitelný

rozvoj lidstva. Ochrana přírody zahrnuje také obnovu i zlepšování přírodního prostředí. Další rozvoj lidské společnosti musí být proto spjat s ochranou přírody, tj. s péčí o přírodní předpoklady existence lidské společnosti (1). Ochrana přírody je jedním z předpokladů – vedle předpokladů ekonomických a sociálních – trvalosti a udržitelnosti dalšího rozvoje společnosti. Rozvoj, který ohrožuje své přírodní podmínky, nemůže být trvalý, dříve nebo později se ukáže jeho neudržitelnost. Ochrana přírody proto musí být součástí rozvoje lidské společnosti. Jeví-li se ochrana přírody ještě dnes jako asociální, svědčí to o omezenosti, asocialitě společnosti, společenských vztahů, institucí a hodnot, o tom, že společnost ztrácí schopnost sebezáchovy, svědčí to o tendenci společnosti k destrukci sebe samé. Konečnost a křehkost přírodních podmínek obyvatelstva Země se stala novou historickou zkouškou lidské společnosti, zkouškou, která prověřuje povahu společnosti, možnosti a meze společenských systémů.

To je podnět k dalším otázkám: Jaký je podíl vědy na ničení přírodních podmínek existence společnosti? Je tento podíl dán pouze zneužitím vědeckého poznání nebo jeho nesprávným využitím, anebo je dán povahou vědeckého poznání, jeho paradigmatem? Lze doložit, že účast vědy na projektech, které ohrožují biosféru, není motivován pouze bezohledně prosazovanými dílčími ekonomickými zájmy či neznalostí, ale také organizací, institucionálním zajištěním vědecké práce i určitým pojetím vědy a její úlohy ve společnosti. Ekologizaci vědy je tedy možné pojímat jako souhrn všech restrukturačních procesů, jejichž prostřednictvím se věda vyrovnává s požadavky, které na ni klade současná ekologická krize [Šilin 1980 : 99–101]. Ekologizací se věda mění tak, aby se mohla podílet na uchování přírodních podmínek existence lidské společnosti. Předmětem diskusí je rozsah a hloubka této restrukturační vědy. V čem by vlastně mělo spočívat využívání ekologických poznatků, pojmů a metod ve vědách přírodních, technických a společenských? Jak ekologizace ovlivňuje diferenciaci a integraci vědy? Kterých základních pojmů se ekologizace dotýká a jak se tyto pojmy ekologizací mění? Jak se mění pojetí vědy a pojetí úlohy vědy ve společnosti?

Filozofie může přispět k objasnění těchto otázek, které jsou vyvolány současnou ekologickou krizí, tedy potřebou ekologizovat společenskou reprodukci, včetně vědy, tím, že bude reflektovat a vypracovávat své základní pojmy se zřetelem ke křehkosti přírodních podmínek obyvatelnosti Země a že tak přinese podněty pro reflexi a rozpracování základních pojmů v ostatních vědách. Bez filozofické reflexe není možné určit, které základní filozofické pojmy je nutno vzhledem k současné ekologické krizi propracovat a jak je propracovat. V tomto smyslu je filozofické poznání nezastupitelné – vyjasněním základních pojmů vytváří základy pro formulaci cílů a předpoklady pro smysluplnou komunikaci ve vědě a v životě vůbec.

Následující poznámky přinášejí v této souvislosti několik námětů, jak rozvinout pojem životní úrovně a pojem způsobu života se zřetelem k současné ekologické krizi.

* * *

Na začátku sedmdesátých let byla u nás vypracována koncepce životní úrovně, která reagovala na předpověď, podle níž se zhoršená kvalita životního prostředí stane jednou z bariér, na něž bude rozvoj našeho národního hospodářství v blízké budoucnosti narážet [Stoklasa 1973 : 296]. Podle této koncepce je kvalita životního prostředí nedílnou součástí životní úrovně [Stoklasa 1974 : 62–68; Opplová 1985 : 62–64]. Zvyšování ani pouhé

(1) Srov. cíle Světové strategie ochrany přírody: uchování základních ekologických procesů a systémů, na nichž závisí přežití a další rozvoj lidstva; ochrana genetické diverzity; zajištění trvalého využívání ekosystémů [World 1980 : nestránkováno].

uchování životní úrovně není trvale možné na úkor kvality životního prostředí; péče o životní prostředí, tedy rovněž ochrana přírody, je jednou z nezbytných forem uchování, popřípadě zvyšování životní úrovně.

Vyjdeme-li z definice životní úrovně, jak ji podává F. Hronský, kde životní úroveň je vyznačena třemi základními znaky – rozsahem poznaných a společensky uznaných fyzických a duchovních, hmotných a kulturních potřeb člověka a společnosti, stupněm uspokojování těchto potřeb, společenskými podmínkami uspokojování potřeb – je zřejmé, že kvalita životního prostředí nutně vstupuje do každého z těchto znaků.

Kvalitní životní prostředí se stává jednou ze základních lidských potřeb. Destrukce životního prostředí je podnětem k tomu, aby se rozsah společensky uznaných potřeb rozšířil o tuto potřebu. Lidé ovšem vždy potřebovali prostředí, které by jim umožňovalo uspokojení jejich potřeb. Nicméně teprve v situaci masivního ohrožení ekologických podmínek života společnosti a exponenciálně postupující degradace životního prostředí se stává životní prostředí předmětem naléhavě pociťované potřeby, která je uznávána společností.

Životní prostředí je rovněž jednou ze základních podmínek uspokojování všech lidských potřeb. Poskytuje bezprostředně to, co je nezbytné například k uspokojování základních fyziologických potřeb (vzduch, voda, některé potraviny apod.). Poskytuje zdroje pro výrobu životních prostředků – v tom smyslu je jednou ze základních materiálních podmínek uspokojování lidských potřeb. Je rovněž podmínkou uspokojování potřeb spjatých s rozvojem osobnosti, sociálními kontakty, komunikace. Na kvalitě pracovního prostředí závisí, jak je uspokojována lidská potřeba pracovat. Na kvalitě obytného a rekreačního prostředí závisí, jak je uspokojována potřeba odpočinku.

Kvalita životního prostředí je jedním z hlavních činitelů, na nichž bezprostředně či zprostředkovaně závisí i stupeň uspokojování všech lidských potřeb. Zatímco nízká životní úroveň nemusí vždy být spjata s vyšší kvalitou životního prostředí, nízká kvalita životního prostředí znamená vždy ohrožení či snížení životní úrovně.

Zhoršování kvality životního prostředí znamená vážné ohrožení sociálních jistot – omezuje a problematizuje možnosti společenské péče o lidské zdraví; vzhledem k tomu, že na negativní vlivy znečištěného životního prostředí jsou nejcitlivější děti a ti, kteří patří ke starším generacím, omezuje zhoršování kvality životního prostředí efektivnost zajištění občanů ve stáří i možnosti péče o mladou generaci. Nedostatečně řešené problémy životního prostředí mohou tak ohrožovat sociální jistoty a stát se zdrojem sociální nejistoty. K sociálním jistotám by měla být přiřazena ještě jedna – totiž jistota, že společnost efektivně pečuje o uchování a kultivaci životního prostředí, že zajišťuje příznivé ekologické podmínky pro život nejen současných, ale také budoucích generací. Vzhledem k tomu, že tato jistota nemůže být nikdy plně zajištěna pouze společností a že je vždy také zajišťována ekologickými procesy, lze dát k úvaze, zda by nebylo účelné zavést pojem ekologické jistoty či ekologických jistot. Pojem ekologických jistot by mohl vyjadřovat zajištěnost ekologických předpokladů životní úrovně, včetně ekologických předpokladů sociálních jistot; pojem ekologických jistot by mohl dále vyjadřovat zajištěnost potřeb ostatních organismů – a to alespoň v míře, která je nezbytná k reprodukci, k uchování a ke kultivaci přírodních podmínek životní úrovně (srov. cíle Světové strategie ochrany přírody). K ekologickým jistotám by tedy patřila zajištěnost potřeb a životních podmínek jak organismů, které jsou bezprostředně využívány ve výrobě (časté nerespektování ekologických a etologických požadavků v zemědělství), tak organismů, jejichž existence má význam pro uchování genetické rozmanitosti a ekologické stability krajiny.

Úsilí o uchování a zvyšování životní úrovně lidí nemůže být trvale efektivní, není-li spojeno s úsilím o zajištění živočichů, rostlin, mikroorganismů, není-li spojeno s péčí o jejich životní

úroveň. Kvalita jejich životního prostředí je nedílnou součástí životní úrovně lidí. Zpravidla je prostředí uspokojivé pro člověka tehdy, když je uspokojivým prostředím pro další organismy. Na životní úroveň nestačí pohlížet jako na společenský jev; životní úroveň lze pojímat také ekologicky. Péče o životní úroveň dalších organismů (2) může koincidovat s péčí o životní úroveň příštích generací v té míře, v jaké je jedním z předpokladů uchování přírodních podmínek rozvoje lidské společnosti. Běžné vymezení životní úrovně neobsahuje zřetel k životní úrovni budoucích generací ani k životní úrovni dalších organismů. Může však pojetí životní úrovně plnit svou úlohu v poznání společnosti, může být základem výpovědi o rozsahu potřeb a o úrovni uspokojování potřeb, jestliže nebude rozpracováno s ohledem k potřebám budoucích generací a k potřebám dalších organismů?

* * *

K samozřejmostem lidského života patří dnes křehkost přírodních podmínek obyvatelnosti Země a tím i křehkost existence lidstva. Jistě i dříve platilo, že žít znamenalo čelit křehkosti života – vlastního života či života blízkých – zápasem s lhostejnými přírodními silami, péčí o zničitelné přírodní a společenské podmínky života v určitém místě, v určité oblasti. Nicméně nikdy nebylo nutné čelit křehkosti celku přírodních podmínek obyvatelnosti Země. V jakém smyslu určuje tato situace lidský život? Jak se při hledání odpovědi na tuto otázku může osvědčit pojem „způsob života“?

Přijmeme-li tezi, že pojem „způsob života“ umožňuje zkoumat lidský život v jeho totalitě, v dialektických vztazích mezi částmi a celkem, na jedné straně jako proces společenské reprodukce života, kde má rozhodující úlohu výroba a kde výsledkem je „druhá příroda“, na straně druhé jako proces činného osvojování objektivních životních podmínek, který je určen interiorizovanými potřebami a hodnotami [Filipcová 1986 : 2], bude možné uvedené otázky přeformulovat takto: Jak se v kontextu současné krizové ekologické situace jeví základní určení způsobu života – společenská produkce života, činné osvojování? Jak se v této souvislosti jeví totalita lidského života?

V úvodu bylo už naznačeno, že se společenská reprodukce v kontextu současných ekologických obtíží ukazuje jako ohrožování a destrukce přírodních podmínek lidského života i života dalších organismů, tedy jako ohrožování lidského života. Činné osvojování objektivních podmínek života se jeví jako proces jejich odcizování; objektivní podmínky se stávají cizími, nepřátelskými silami. Přírodní podmínky vystupují jako cizí, nepřátelské síly prostřednictvím ekologických katastrof. Společenské podmínky vystupují v této souvislosti jako cizí síly v té míře, v jaké orientují lidské jednání k účasti na devastaci Země.

Základní určení způsobu života upadají do rozporů, samy sebe popírají. Lidský život je tak zatížen necelistvostí, rozdvojením. Pojmy osvojování a společenská reprodukce života mají klíčový význam pro povahu ostatních komponent způsobu života, protože každou z nich lze charakterizovat jak vztahem k osvojování, tak vztahem ke společenské reprodukci. Současná ekologická krize nutí k otázce, zda by mělo smysl při výzkumu způsobu života vedle reprodukce života uvažovat také destrukci života, vedle osvojování objektivních podmínek také jejich odcizování. Nemá-li osvojování upadnout do rozporu se sebou, nemá-li se stát odcizováním, musí být určeno rovněž vědomím křehkosti přírodních podmínek. Totéž platí o společenské reprodukci lidského života.

(2) O životní úrovni organismů má smysl uvažovat v té míře, v jaké úroveň uspokojování jejich relativně konstatních potřeb přestává být závislá výhradně na ekologické reprodukci a stává se závislou také na společenské reprodukci, tedy v míře, v jaké je reprodukce biosféry určována reprodukcí lidské společnosti.

získal (studium fotografických publikací apod.) určité zkušenosti se základními typy obrazového sdělení a plně si uvědomil úskalí této formy komunikace a prezentace výsledků.

Při vzájemné spolupráci a komunikaci mezi sociologem a fotografem je kromě všech předcházejících aspektů důležitý i aspekt společného typu senzibility umožňující někdy neverbální, avšak o to nutnější dorozumění a oboustranné pochopení. Proto ne každý fotograf (byť i dobrý profesionál) se může uplatnit v sociologické práci.

Konečně posledním, v podstatě samozřejmým požadavkem, je vzájemná důvěra projevující se v etice práce, zachovávaní a dodržování dohodnutých pravidel a metodických postupů, citlivosti v přístupu k respondentům. Fotograf by měl mít nezbytnou schopnost navazovat kontakty, vzbuzovat důvěru, pohybovat se nenápadně a nevtíravě. Tyto rysy chování musí být podtrženy i jeho oblečením a celkovou úpravou zevnějšku.

Závěrem bychom chtěli poukázat na jeden vážný problém. Použití fotografie v oficiálních dokumentech sociologického výzkumu neobyčejně komplikuje problém anonymity. Fotografie prezentuje velmi subtilní detaily ze soukromého života lidí, ukazuje je často i v delikátních situacích a může poskytovat například přesné informace o uspořádání jejich bytu. Nebezpečí zneužití – v případě, že se údaje dostanou do nepovolaných rukou – je aktuální.

Tomuto nebezpečí lze čelit pouze obtížně, rizika lze snížit dodržováním pravidel:

- a) Fotografie by neměly být uveřejněny bez svolení fotografovaných. Výjimku lze učinit u některých fotografií exteriéru, fotografií masových sociálních akcí (obecenstvo sportovních podívaných) apod.
- b) Fotografie a k nim příslušná dokumentace musí být pečlivě uschována a přístupna pouze členům výzkumného týmu, popřípadě přizvaným expertům. Experty je třeba volit i se zřetelem k morálním kvalitám a osobní spolehlivosti.
- c) Fotografie mohou být publikovány pouze v případě, že fotografovaného nezesměšňují, neohrožují jeho pověst a společenskou pozici. V případě, že tento požadavek nelze splnit, je třeba provést opatření znemožňující identifikace jedince.
- d) U publikovaných fotografií by neměla být uvedena adresa ani podrobné údaje o aktérech.
- e) Zvlášť intenzivně by měly být dodržovány tyto zásady v průběhu výzkumu, i pokud jde o publikaci určenou přímo pro obyvatele lokality, kteří jsou navzájem spjati sousedskými, přátelskými i méně přátelskými svazky. Dále je samozřejmě nezbytné dodržovat i příslušné paragrafy občanského zákoníka, zásady autorského práva apod. V případě pochybnosti je účelné předem konzultovat právníka – specialistu.

V krátkosti jsme se pokusili o nastínění některých možností fotografa v sociologickém výzkumu a o shrnutí některých zkušeností ze spolupráce sociologa a fotografa v jeho průběhu. Další pokusy o toto spojení nepochybně tyto zkušenosti prohloubí a obohatí o nové aspekty. Aplikace fotografie v sociologickém výzkumu je nepochybně velmi atraktivní, je však zároveň i velmi náročná, a to jak finančně a materiálně, tak i časově. Použití fotografie by již proto mělo být vždy velmi uvážené a vázané na určitý, striktně formulovaný cíl výzkumu. Přesto však v zásadě považujeme využití fotografie v sociologickém výzkumu a v sociologii vůbec za velmi přínosné a žádoucí přinejmenším proto, že fotografie podává potřebný další nový „pohled“ na jevy, které mohou být paralelně zkoumány jinými metodami a technikami. Ztotožňujeme se tak se stanoviskem polského sociologa A. Ligockého, který ve své studii vydané roku 1987 *Czy istnieje fotografia socjologiczna?* uvádí: „... v době, kterou nazýváme věkem ikonosféry, by rezignace na uplatnění fotografie ve společenských vědách znamenala neobyčejné ochuzení našeho poznání“.

